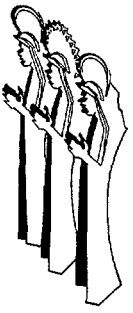

BRAÇOS PER A TREBALLAR: VELLS I NOUS IMMIGRANTS A ELX

Begoña San Miguel del Hoyo
Universitat d'Alacant

Resum

En el context del *desarrollismo* espanyol dels anys seixanta, Elx es va beneficiar de moviments migratoris que, des de la mateixa província o des d'altres regions espanyoles, van buscar establir-se a la ciutat. A més d'induir un fort creixement demogràfic, aquestes migracions van ser, al mateix temps, factor explicatiu i conseqüència de l'intens desenvolupament industrial del municipi durant el període. L'article s'ocupa, en la primera part, de contextualitzar, quantificar i caracteritzar la immigració il·licitana entre 1960 i 1975. Després d'un llarg període de saldos migratoris pràcticament nuls, en els últims anys Elx torna a rebre immigrants, tot i que ara el seu nombre és molt menor i el seu origen distint. La segona part de l'article s'ocupa de la immigració actual, i esbossa una anàlisi comparada d'aquests dos processos migratoris que pretén fer alguna llum sobre l'actualitat i el futur de la immigració a Elx.

1. Presentació

Les migracions són fenòmens multidimensionals que, tot i haver acompanyat la modernitat, no han merescut, no obstant això, excessiva atenció per part dels estudiosos, més enllà de la seua mera constatació i comptabilitat. Milions de persones durant els dos últims segles han abandonat les seues llars d'origen per a instal·lar-se en unes altres de noves, situades a distàncies molt diverses, en un altre continent, en un altre país, en una altra regió o en una altra localitat. Es pot pensar que ha sigut la seua pròpia intensitat i l'estesa consideració de la mobilitat com

un tret naturalment constitutiu de la modernitat allò que ha impedit una mirada més atenta i reflexiva.

Així, la demografia s'ha ocupat tradicionalment de la seua quantificació, en major mesura que de la seua explicació, que ha quedat sobretot encomanada a l'economia. La consideració dels fenòmens demogràfics com a fenòmens bàsicament econòmics diu tant de les motivacions més aparents dels moviments demogràfics com de la divisió de coneixements i la jerarquia interna de les disciplines així conformades des del segle XIX.

Només en l'últim període, quan els fluxos migratoris des dels països pobres han guanyat en certa intensitat, coincidint amb una ferma voluntat dels països rics de controlar aquests fluxos, en condicions a més de crisi i de relativament altes taxes de desocupació, les migracions han esdevingut una preocupació creixent per a polítics i ciutadans, de les quals sens dubte s'han fet ressò els estudiosos, i ha augmentat així el volum dels congressos i les publicacions dedicades al tema.

D'altra banda, en aquest període s'han plantejat amb intensitat els problemes *culturals* de les migracions. D'una banda, les societats receptores se senten culturalment amenaçades; d'una altra banda, les noves onades d'immigrants semblen més reticents a integrar-se en les cultures d'adopció. El debat, així, s'ha ampliat enormement per integrar les qüestions culturals, i nous termes com *interculturalitat* o *multiculturalisme* han substituït els molt usats termes d'*assimilació* o *integració*. En realitat es pot dubtar de la novetat històrica d'aquests problemes. Les migracions, sobretot a llarga distància, han generat sempre els inevitables problemes de la confrontació cultural, que han estat resolts de molt diverses maneres, bé per una assimilació absoluta a la cultura de la societat d'acollida, més o menys imposada, més o menys desitjada; bé a través de la constitució de comunitats culturalment diferenciades, i en distint grau tancades, que han mantingut pautes diferenciades, adaptades, això sí, per a la seua supervivència en la nova societat.

2. LES MIGRACIONS EN L'*EDAT D'OR*

El període que Hobsbawm (1995) ha denominat *edat d'or* coincideix amb el que a Espanya es coneix com *desarrollismo*. Des de meitat dels cinquanta, i sobretot durant els seixanta, el món coneix una gran expansió econòmica, que afectarà, encara que en diferent mesura, la totalitat del planeta. Per a alimentar el desenvolupament industrial accelerat dels més avançats, o la industrialització dels més endarrerits, aquest creixement es va nodrir no solament de la mà d'obra abans desocupada, sinó, sobretot, de grans fluxos migratoris interns, del camp a la ciutat i de les regions més pobres a les més riques. A mesura que avançava el període i les necessitats de mà d'obra creixien, a més de les migracions internes, es

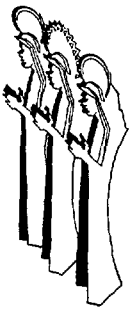

van produir també fluxos externs, sobretot des dels estats semiperifèrics, com Espanya, cap als grans centres industrials.

El transvasament de població des de l'agricultura a la indústria va ser un fenomen tan intens i produït en un espai tan curt de temps que va significar, pràcticament, la mort dels llauradors. En opinió de Hobsbawm, cal considerar aquest fenomen com «el cambio social más drástico y de mayor alcance de la segunda mitad de este siglo, y el que nos separa para siempre del mundo pasado» (HOBSBAWM: 1995, 292). Fins a la II Guerra només Bèlgica i Gran Bretanya havien reduït la seua població llauradora fins al 20% dels ocupats; la resta dels països europeus occidentals en seguien tenint entre el 35% i el 40%. En els països del sud d'Europa aquesta proporció s'elevava al 50%, i fins al 80% a l'Europa de l'Est. En a penes 20 anys, els que es troben entre 1955 i 1975, els llauradors van passar a ser residuals a tot Europa. També en grans zones d'Amèrica Llatina (Colòmbia, Mèxic, Brasil), en el mateix termini, la població llauradora es va reduir a la meitat. El mateix va ocórrer al Nord d'Àfrica o a grans regions d'Àsia. Al final del període, només tres regions del planeta seguien estant caracteritzades pel predomini dels llauradors: l'Àfrica subsahariana, el sud i el sud-est del continent asiàtic i Xina.

A Espanya, en la dècada dels seixanta, es va registrar la mobilitat de població més elevada de la seua història: quasi 4.500.000 persones van canviar de municipi de residència, dins o fora de la mateixa província. Durant aquesta dècada quinze de cada mil habitants van canviar de municipi cada any, cinc ho feien dins de la mateixa província, i vuit canviaven de província. La dècada següent es va saldar amb el canvi de residència de, almenys, uns altres 4.200.000 migrants. La pràctica totalitat d'aquestes migracions es va produir en el primer lustre, perquè fins al 1975 es va mantenir el model intensiu de la dècada anterior, mentre que en l'últim quinquenni se'n van desaccelerar els fluxos (ROMERO GONZÁLEZ i ALBERTOS PUEBLA: 1993).

Als fluxos migratoris interiors caldria afegir l'emigració exterior, que en el mateix període es va dirigir cap als països més desenvolupats d'Europa (Alemanya, França, Suïssa, Bèlgica, Holanda). Encara que de difícil càlcul, atès el caràcter temporal d'aquesta emigració de *treballadors invitats*, que no buscava majoritàriament l'establiment, es pot estimar en més de dos milions i mig el total de les emigrants exteriors cap a Europa en el període comprès entre 1960 i 1975 (NADAL: 1984). Europa va substituir Amèrica Llatina com a punt de destinació dels excedents de mà d'obra espanyols durant tota la primera part del segle XX.

Després dels desastres de la Guerra Civil i les nefastes conseqüències que va tenir per a l'economia espanyola l'etapa autàrquica, el *desarrollismo* va significar un enorme creixement econòmic i una profunda transformació de l'estructura econòmica i social espanyoles. La

industrialització definitiva i la modernització es van produir acceleradament en el termini d'una dècada, sense aconseguir modificar, no obstant això, el caràcter autoritari del règim polític. En contra de les teories a l'ús sobre la inevitabilitat de les transformacions polítiques que acompanyaven tot procés de modernització, el franquisme no solament va ser compatible amb el creixement, sinó que va ampliar gràcies a aquest les bases de la seua legitimació i, per tant, va assegurar-ne la supervivència.

Per a donar compte de la magnitud d'aquest creixement econòmic, n'hi ha prou amb dir que entre 1961 i 1975, mentre la població espanyola creix al voltant de l'1% anual, la taxa mitjana de creixement de la renda per habitant s'acosta al 7% (GARCÍA DELGADO: 2000). Una marca excepcional en la trajectòria històrica de l'economia espanyola, que, en aquest període, va créixer més de pressa que als països més rics d'Europa, i això va permetre que Espanya, al final del període, hagués abaixat la seua distància respecte als més desenvolupats.

El procés d'industrialització, el desenvolupament de la construcció i el creixement del sector serveis van desencadenar la crisi de l'agricultura tradicional, llastada a més per problemes endèmics que no havien trobat solució en la turbulenta vida política de la primera part del segle. Les males condicions de vida en l'Espanya rural, l'escassa o inexistent dotació de serveis i infraestructures, el fet que la renda neta per persona ocupada fóra un 40% menor en l'agricultura que en la indústria, i tot això sumat a l'atracció de la vida urbana són els factors que expliquen l'èxode rural i els intensos moviments migratoris que es van iniciar en la dècada dels cinquanta i van tenir el seu punt àlgid a mitjans de la dècada dels seixanta, prolongant-se amb intensitat fins al 1975.

Si a Europa Occidental l'èxode va ser intens, a Espanya ho va ser molt més, perquè encara en el 1955 el sector primari concentrava més del 45% dels actius del país. A partir del canvi d'orientació econòmica de 1959, l'èxode rural es va accelerar extraordinàriament per a servir l'intens procés industrialitzador i modernitzador que s'estava desencadenant. A aquest corrent migratori se sumarien no solament la gran massa de jornalers de l'Espanya meridional, de Castella i d'Aragó, que havien sigut la mà d'obra abundant i barata de les zones de latifundi, sinó també contingents creixents de xicotets propietaris agraris les explotacions dels quals eren de baix rendiment.

Aquest impressionant moviment de població va ser absorbit pels grans centres urbans: Madrid, Barcelona i, a molta distància, València, Biscaia i les capitals insulars, en congruència amb el model de desigual desenvolupament i de concentració de la riquesa en certes regions i en les grans ciutats del *desarrollismo*. En segon lloc, l'emigració rural es va dirigir a les capitals de província, sobretot a les de major grandària, encara que també van experimentar creixement les ciutats entre 20.000 i

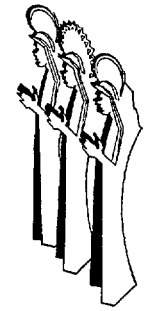

50.000 habitants. Les ciutats de dimensions inferiors, tanmateix, van tenir saldos negatius. Per regions, Madrid i Catalunya van concentrar el 66% de la migració neta de les dues dècades, després el País Basc i, en menor mesura, l'eix Mediterrani i l'eix de l'Ebre. Les que més població van perdre van ser Extremadura, Castella-La Manxa, Castella-Lleó i Andalusia, però també Galícia i Aragó.

3. Creixement demogràfic i immigració a Elx

Abans d'iniciar el tractament de la immigració interior a Elx durant les dècades del *desarrollismo,* cal referir-se al problema d'anàlisi que planteja el fenomen demogràfic, i que radicaran en la dificultat de comptabilitzar la intensitat i la direcció dels fluxos migratoris, en molta major mesura quan es tracta de migracions interiors (Leguina: 1981). En la pràctica, no hi ha dades disponibles i cal, per tant, acudir a fonts indirectes, tal com hem fet ací. La quantificació de les migracions es fa retrospectivament, descomptant dels saldos finals els saldos vegetatius. Aquest càlcul és, necessàriament, aproximat, perquè impedeix comptabilitzar amb exactitud la immigració i l'emigració. A través dels censos i padrons, és possible també conèixer el lloc de naixement de la població resident, la qual cosa permet un segon tipus de càlcul retrospectiu. S'han utilitzat ací ambdues aproximacions, a més d'acudir als estudis elaborats amb anterioritat i que per la seua major proximitat temporal podien disposar de més informació (Gozálvez Pérez: 1976 i 1979; Roselló Verger: 1979; Tortosa: 1979).

El creixement de la població d'Elx ha sigut enorme durant el segle xx: dels 27.308 efectius de 1900, ha passat als 200.000 de 2000, és a dir, la població s'ha multiplicat quasi per vuit en 100 anys. Però el ritme de creixement ha sigut molt desigual al llarg del segle: fins a 1930, la població augmenta al voltant de l'1% anual; en les dues dècades següents, els anys trenta i els quaranta, el creixement s'intensifica amb una taxa del 2% anual, malgrat la mortalitat, directa o indirecta, i el descens de la fecunditat derivats de la Guerra Civil. L'arrancada, no obstant això, es va a iniciar en la dècada dels cinquanta, amb un increment de quasi 18.000 nous habitants, que representa un augment percentual del 30%. Aquests increments, tot i ser espectaculars, queden aombrats pel creixement de les dues dècades següents.

El creixement demogràfic il·licità fins a la dècada dels trenta és resultat, sobretot, dels saldos vegetatius sempre positius i, en menor mesura, del saldo migratori, encara que també aquest va resultar positiu des de la segona part del segle xix i les primeres dècades del xx. Però és sobretot a partir de 1930 quan Elx comença a rebre aportacions migratòries destacables. El moviment migratori va aportar durant la dècada dels trenta quasi 4.500 nous efectius, i altres 4.000 en la dècada següent. Entre 1950-1960 el nombre es va elevar fins als 8.887. Com a

resultat, el cens de 1960 establia que el 35% dels 73.320 habitants amb què comptava Elx havia nascut fora del municipi.

Si durant la dècada dels cinquanta Elx ja havia manifestat un gran dinamisme demogràfic, animat sobretot per un saldo migratori favorable, els anys seixanta representaran la dècada de màxim creixement de la població. Dels 73.320 efectius de 1960 se'n va a passar als 122.662 de 1970, un increment percentual de quasi un 70%, amb una taxa anual acumulativa al voltant del 5%. Aquest fort dinamisme es va mantenir durant el quinquenni següent: en 1976 Elx compta amb 154.477 habitants, en cinc anys la població es va incrementar en un 25,93%. Aquest fenomen no té parangó en altres àmbits geogràfics pròxims. El gran creixement que experimenta la província d'Alacant en el seu conjunt, i sobretot els municipis més grans com Elda o Alcoi, queden molt per sota dels nivells aconseguits per Elx.

En aquest creixement s'uneixen un saldo vegetatiu molt positiu i, sobretot, l'elevadíssima aportació del saldo migratori. Des de 1956 fins a 1965, tot coincidint amb el fenomen del *baby-boom*, les taxes de natalitat s'eleven fins aconseguir el nivell màxim del 27 per mil, per a anar descendint a partir d'aquesta data lentament primer i acceleradament després, sobretot a partir del 1976. Al costat d'això, la mortalitat continua la seua tendència al lent però inexorable declivi, amb taxes al voltant del 6 per mil, que només en els últims anys tornaran a incrementar-se lleument per efecte de l'envelliment de la població.

En el període 1960-1970 s'estima que les migracions van aportar 31.000 nous residents. La major intensitat del procés migratori coincideix amb el segon quinquenni de la dècada: 18.340 nous efectius entre 1965 i 1970, per a alentir-se a partir d'aquesta data. Entre 1970 i 1975 el saldo migratori va seguir sent molt positiu: es pot estimar que va aportar 14.000 nous residents al municipi.

Quant a l'origen de la immigració, no serà el mateix en tots els períodes. Així, fins al 1960, les immigracions extraprovincials i intraprovincials aporten aproximadament el mateix nombre d'efectius; entre 1960 i 1975 l'emigració extraprovincial va ser molt més nombrosa: la població originària d'altres províncies passa de representar un 18,8% dels residents en 1960, a un 30,4% en 1975, mentre que els nascuts a la província, en aquesta última data, només representen un 19,73%.

Encara que no disposem d'una explotació sistemàtica de censos i padrons que ens informe sobre l'origen concret dels immigrants per als últims anys, coneixem a través del treball de Gozálvez (1979) aquestes dades en 1970. Així, la immigració intraprovincial s'ha nodrit sobretot de la comarca del Baix Segura, que per a aquest any representava el 67,5% del total d'immigració de la província. El Vinalopó, en segon lloc, i l'Alacantí —sobretot el camp— en tercer, són les altres comarques

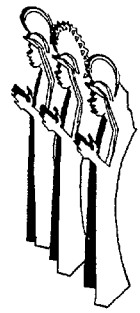

que han aportat la majoria dels immigrants a Elx. La immigració extraprovincial apareix també molt concentrada segons el seu origen. La província de Múrcia ha sigut la principal font d'aquesta immigració: en 1970 quasi el 30% dels nascuts fora d'Elx provenien de Múrcia. Albacete és la segona província en ordre d'importància, seguida, encara que a distància, de les províncies andaluses, sobretot Granada, Jaén i Màlaga. Per a acabar, la immigració castellana té el seu origen sobretot en la província de Ciudad Real.

Aquest procés, a més del creixement quantitatiu, va suposar una transformació radical del model d'establiment de la població en l'espai. En els inicis del segle xx, només la població del municipi vivia en el nucli urbà. El peculiar model de la industrialització il·licitana que es fornia d'una mà d'obra parcialment subocupada en l'agricultura per a ocupar-la estacionalment en les fàbriques o en treball a domicili, permet explicar el fenomen (MIRANDA ENCARNACIÓN: 1991). No obstant això, en 1970, la població rural del municipi ha passat a representar tan sols el 17% del total de la població. Si bé és cert que, llevat del període de la Guerra Civil, la població rural va anar decaient al llarg de tot el segle, va ser la concentració de la immigració en el nucli urbà la que determinà la transformació del model. La totalitat dels grans increments produïts entre 1960 i 1975 de la població es localitza en l'àrea urbana (GOZÁLVEZ PÉREZ: 1979, 76).

4. EL PAPER DE LA IMMIGRACIÓ EN EL DESENVOLUPAMENT D'ELX

L'evolució dels moviments migratoris està, sens dubte, relacionada amb l'evolució de l'activitat econòmica. La forta arrancada industrial d'Elx a partir de 1960, centrada en la indústria del calçat, va encoratjar l'arribada des d'altres àrees de la província i des d'altres regions d'aquest elevat nombre d'immigrats. És evident, d'altra banda, que perquè aquest fenomen es produisca no cal comptar únicament amb l'efecte d'atracció que puga exercir la demanda de mà d'obra en un lloc, sinó amb l'efecte d'expulsió d'aquesta mà d'obra des dels seus llocs d'origen i, a més, amb una política dirigida des de l'estat que anime els esmentats moviments. Tots aquests factors van coincidir a Espanya durant aquesta dècada. La intensitat dels moviments migratoris, tant interiors com exteriors, va transformar profundament l'antiga estructura de l'establiment de la població a través d'enormes transvasaments des del medi rural a l'urbà, i des de les regions més deprimides fins a les més riques.

D'altra banda, les relacions entre desenvolupament econòmic i immigració no són unívoques. El creixement econòmic propicia la immigració i aquesta es converteix en un factor generador de desenvolupament, especialment quan es tracta d'indústries intensives en la utilització de mà d'obra, com és el cas d'Elx. Una mà d'obra abundant

i, en conseqüència, barata —més si tenim en compte que el seu origen llaurador no la faculta durant els primers períodes per a mantenir un elevat nivell de reivindicacions salarials— és l'aliment d'una indústria que, gràcies a la innovació tecnològica, no requereix tant d'obrers especialitzats com de treballadors abundants i disposats a realitzar llargues jornades a canvi de baixos salaris.

El paper que les migracions van jugar en aquest desenvolupament ha sigut ben descrit per J. A. Ybarra:

> Debido a que el crecimiento industrial dependía en aquel momento de la corriente regular de mano de obra que se incorpora al proceso, se trata entonces de incorporar mano de obra barata, dócil y abundante. La mano de obra inmigrante a los centros industriales y que procede mayoritariamente de zonas rurales reúne estas características. Su proceso de incorporación al mundo industrial y urbano tiene dificultades que se concretan a nivel individual. Sin embargo, en términos generales, las necesidades de las que parte y el hecho de ser en su mayoría población joven sin grandes condicionamientos culturales en el ámbito productivo, hace que la adaptación se plantee con rapidez como una opción para su futuro. La voluntad de disfrutar de nuevos valores productivos, como las relaciones laborales contractuales frente a las relaciones personales de la sociedad rural y la regularidad en la realización de un trabajo que remunera un salario también regular, son aspectos por considerar en cualquier análisis que explique la consolidación de la industria española en los años sesenta y setenta. (Ybarra: 1986, 286)

La disponibilitat de mà d'obra abundant, afavorida pel procés migratori, esdevé un dels factors explicatius fonamentals de l'expansió del calçat. Així, entre 1965 i 1977 el nombre d'empreses del calçat va créixer de 321 fins a 1.067; i el nombre de treballadors ocupats en el sector, de 6.116 a 23.490 (Sevilla Jiménez: 1985). Si tenim en compte, a més, la persistència al llarg de tot el període del treball a domicili, realitzat sobretot per dones comptabilitzades com a població inactiva, el nombre real d'ocupats en el sector calçat va ser sens dubte molt més elevat. D'altra banda, l'abundància de mà d'obra permet mantenir baixos els salaris i afavoreix la competitivitat del sector en els mercats exteriors. En el calçat il·licità, de fet, els salaris es van mantenir al llarg de tot el període per davall de la majoria dels sectors industrials, malgrat les tendències a l'alça a mesura que van avançar els anys 60.

5. La integració dels immigrants

La inexistència d'estudis sobre les pautes d'integració de la població immigrant a Elx impedeix qualsevol avaluació retrospectiva d'aquest fenomen. Només tangencialment el fenomen ha sigut investigat a través d'un estudi sobre els treballadors del calçat (San Miguel: 2001). Les

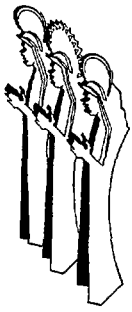

entrevistes biogràfiques a treballadors del sector en el període 1960-1996, una part d'ells immigrants, permeten una certa aproximació, en qualsevol cas molt limitada.

L'enorme demanda de mà d'obra industrial, sobretot en el calçat, però també en la resta dels sectors industrials, va convertir la integració en el treball en un procés ràpid i aparentment indolor. Els testimonis arreplegats avalen la idea que els immigrants adults, que arribaven a vegades sols i altres amb les seues famílies, trobaven treball en arribar, sense un altre esforç que no fos preguntar: era suficient eixir al carrer o acostar-se a les fàbriques per tenir un lloc de treball la mateixa setmana d'arribada. Però no solament barons caps de família, la demanda de mà d'obra permetia incorporar-hi amb la mateixa facilitat els xiquets i les dones. Així, el reagrupament familiar es va veure afavorit per les enormes possibilitats d'ocupació del període.

L'avidesa de mà d'obra de la indústria il·licitana no semblava tenir límit. No solament va ocupar els autòctons i va necessitar nodrir-se d'onades creixents d'immigrants que van arribar al llarg de tota la dècada; necessitava, a més, de tots els membres de la família, i a tots els va integrar: els barons adults constituïen el gros de la mà d'obra a les fàbriques; les dones podien optar entre el treball a domicili i la fàbrica, fer-los compatibles o moure's entre aquests dos segons les seues responsabilitats familiars i les oportunitats del mercat de treball; per fi, els xiquets, des dels deu anys, entraven com a aprenents a les fàbriques. Tot i que l'edat legal per a iniciar l'activitat laboral era llavors de 14 anys, molts testimonis avalen que, sobretot entre els immigrants, l'entrada a les fàbriques es produïa abans d'aquesta edat. Entre els treballadors entrevistats en l'estudi citat, tots van iniciar la seua activitat en el calçat abans de complir els 12 anys i tots relaten la freqüència de la presència en les fàbriques d'un elevat nombre de xiquets i xiquetes que complien jornades senceres d'aproximadament 11 hores diàries.

La integració en la indústria d'una mà d'obra sense cap qualificació ni experiència fabril, atès el seu origen rural, va ser possible gràcies al procés de modernització que es produeix en el calçat, com en altres sectors industrials, des dels anys 50. La introducció de la cadena, la mecanització del treball i l'ús de noves tècniques van generar una demanda de treball poc qualificat, en un sector que, malgrat aquestes innovacions, cantinuava sent intensiu en treball.

El problema de l'habitatge és evocat pels immigrants en quasi totes les entrevistes. Elx era una xicoteta ciutat, i no disposava d'allotjaments per a acollir els nouvinguts, de manera que en els inicis molts immigrants van haver d'allotjar-se en habitatges compartits. No obstant això, Elx va conèixer ja durant la dècada dels seixanta un fortíssim desenvolupament de la construcció d'habitatges: si entre 1950 i 1960 el nombre de nous

habitatges construïts havia sigut de 5.216, en la dècada dels seixanta va ser de 20.641; i en la dels setanta, de 23.607 (SEVILLA JIMÉNEZ: 1986). Aquest procés va transformar la ciutat i va oferir als immigrants noves possibilitats de treball alternatives al calçat, la qual cosa va permetre mantenir la intensitat dels fluxos migratoris durant un període més llarg que el de l'expansió del calçat.

En les entrevistes recollides entre treballadors del calçat immigrants es desgrana repetidament la mateixa història: el record de les dificultats i la misèria en el lloc d'origen, la pobresa dels pares; i, per fi, l'arribada a Elx i l'inici del treball en el calçat. Però aquest pas és quasi sempre evocat dolorosament. En primer lloc, perquè tal com ocorre en la majoria de processos migratoris, la família es veu temporalment trencada. La por a allò desconegut i la necessitat de comptar amb una mínima infraestructura de treball i allotjament va obligar moltes famílies a romandre en el lloc d'origen, mentre un o diversos dels seus membres es desplaçaven. D'una banda, hi ha la duresa del treball de fàbrica i la dificultat d'acceptar la disciplina fabril, molt dura sens dubte en el període en una Espanya autoritària.

No obstant això, cal fer notar que aquesta experiència resultava especialment dura per als xiquets treballadors. Per als adults, com va fer notar Ybarra (1996), aquells que havien conegut les condicions de vida i de treball en el camp, l'experiència de la immigració i del treball fabril no va ser tan dolorosa. Ben al contrari, la nova situació semblava oferir avantatges enfront de l'antiga: horari, salaris, vacances i un cert sentiment de llibertat davant l'opressiva xarxa de relacions del món rural.

En qualsevol cas, l'experiència de l'estranyament i d'una major vulnerabilitat social en el primer període quedava compensada per la facilitat amb què es va produir la integració laboral i social d'aquests immigrants. La nova mentalitat *desarrollista* s'expandia i, amb aquesta, els desitjos de canvi i de millora de les condicions de vida: l'accés a un habitatge, el consum, la garantia d'un futur per als fills. Tot això va facilitar la integració ràpida dels nouvinguts i va evitar qualsevol forma de rebuig per part de la població receptora. D'altra banda, és segur que l'arribada a la ciutat d'un nombre tan elevat d'immigrants, per més que s'integraren en la vida local, va haver d'induir canvis socials i culturals, la incidència dels quals, tanmateix, no podem entrar a valorar ací.

6. LA IMMIGRACIÓ EN L'ÚLTIMA DÈCADA[1]

A partir de 1975, van acabar els fluxos migratoris interns. La crisi econòmica, complicada amb la transició política, va tancar el procés migratori de colp. En la dècada següent a penes hi ha mobilitat, llevat de xicotets moviments de retorn, tant el retorn de l'emigració exterior, aquells

[1] Per a la redacció d'aquest epígraf s'han pres informacions i dades contingudes en la tesi doctoral de Francisco José ESCUDERO GALANT, titulada *Inmigrantes magrebíes en Elche: Plan de integración social.* Aquesta tesi ha sigut recentment defensada en la Universitat d'Alacant, i està monogràficament dedicada a la quantificació i caracterització dels immigrants d'Elx, especialment dels magribins, els més nombrosos. La tesi conté informació de distintes fonts, posada al dia, a la qual no sempre resulta fàcil accedir. La citació obligada i el reconeixement del treball de doctor Escudero Galant no el fa, per descomptat, responsable de la totalitat de les conclusions contingudes en aquest article.

treballadors invitats que van tornar a Espanya quan Europa es va veure sacsejada pels problemes econòmics i l'augment de la desocupació, com els transvasaments interregionals, que van tornar a les seues regions d'origen una xicoteta part de la població que havia emigrat durant el *desarrollismo*. Així, algunes regions com Andalusia van tornar a tenir creixement positiu, mentre que altres que havien guanyat població, com Catalunya i sobretot el País Basc, van patir temporalment processos de contracció de la població.

Elx va mantenir durant els últims anys de la dècada dels setanta saldos migratoris positius, encara que molt dèbils: al voltant de 2.000 nous residents anuals. Però aquesta tendència es trenca al final de la dècada. Coincidint amb la forta crisi industrial del calçat en els primers vuitanta, per primera vegada en el segle, Elx va a tenir en els anys 1980, 1981, 1982 i 1985 saldos migratoris negatius, sense que puguem avaluar si es van deure a l'efecte retorn ja mencionat. Cal advertir, de nou, que les estimacions són aproximades, i que la tendència dels padrons municipals a sobreestimar la població en els períodes interpadronals pot generar aquest efecte. En qualsevol cas, els anys que van del 80 al 86 són els més negatius de tot el segle, des del punt de vista del saldo migratori. A partir d'aquest moment, i fins a l'any 1997, els saldos tornen a ser positius, encara que molt dèbils.

És a partir de 1997 quan es fan notar a Elx els efectes d'un segon procés migratori, un procés que s'ha iniciat ja a Espanya des de principis de la dècada, el caràcter del qual poc o res té a veure amb el que acabem de descriure. Efectivament, d'una banda, la immigració és ara exterior, prové dels països més pobres, especialment del Magrib. D'altra banda, encara que està generant un fort impacte en l'opinió pública, numèricament és insignificant si la compararem amb els fluxos de les dècades anteriors.

El context en què es desenvolupen les noves migracions és també molt divers. El creixement, encara que irregular, ha tornat a ser el tret característic dels països rics. Ara, tanmateix, aquest creixement no genera una alta demanda de mà d'obra, la deslocalització de moltes empreses intensives en treball i la innovació tecnològica permeten explicar la persistència de taxes relativament altes de desocupació, per més que hi haja la tendència a descendir. No obstant això, els països pobres, encara que en distints nivells, travessen una situació complexa, el seu escàs creixement, quan no el seu estancament, no permeten atendre les necessitats d'una població que segueix creixent en nombre, malgrat el descens de les seues taxes de fecunditat, i que tenen una proporció de població jove molt elevada. En molts d'aquests països, a més, l'èxode rural és conseqüència de la crisi d'unes agricultures que no aconsegueixen ser competitives en els mercats cada vegada més oberts, sense que la

resta dels sectors oferisquen possibilitats d'ocupació més enllà de la mera subsistència. És ara la desigualtat creixent, i sobretot creixentment visible, el factor decisiu que explica els nous fluxos migratoris.

Els països rics tendeixen a blindar les seues fronteres i a introduir canvis en les seues legislacions per a controlar la immigració, però una certa demanda de treball, normalment desqualificat i mal pagat, en sectors com l'agricultura intensiva o en certs subsectors dels serveis, lligada a una forta pressió dels immigrants que travessen les fronteres amb permís o sense, han acabat per generar la presència d'immigrants fins i tot en països que, com el nostre, no han conegut fins ara aquesta realitat.

La Comunitat Valenciana i la província d'Alacant, més en concret, són zones d'atracció de població estrangera. En 1998, es comptabilitzaven un total de 64.821 estrangers en l'àmbit regional, dels quals 42.551 residien a la província d'Alacant. Amb tot, el gros de la població estrangera en la província no està integrat per immigrants treballadors, sinó per una bigarrada barreja de jubilats, residents ociosos, propietaris de negocis i actius del sector serveis lligats al turisme. Això explica que la població estrangera siga majoritàriament d'origen europeu: 35.639 residents, que representen el 83,7% del total dels estrangers, mentre que els africans només en són el 6,9 %, els americans el 6,3% i els asiàtics el 2,7% restant. Entre els africans, la pràctica totalitat és originària del Magrib; d'ells la majoria són els marroquins (2.089). D'altra banda, segons les estimacions de CCOO i UGT, la província comptava en aquest moment amb altres 6.000 estrangers en situació irregular, la majoria d'ells treballadors nord-africans.

En el cas d'Elx, les xifres són relativament baixes, però mostren una evolució positiva en els últims anys. Així, el nombre de residents estrangers comptabilitzats en el Padró Municipal tendeix a incrementar-se: des dels 669 del 1991 fins als 2.550 de l'any 2000. D'ells, el 33% són originaris de la Unió Europea, el 25,2% del Magrib, el 19,4% de Llatinoamèrica, el 7% de l'est europeu i el 5,8% de l'Àfrica subsahariana. La resta es distribueixen segons xicotets percentatges. A data 20 de març del 2001, la població d'origen magribí resident a Elx havia ascendit fins als 1.133 residents, un augment respecte a l'any anterior del 79%. A ells, clar, caldria afegir-hi un nombre important d'immigrants no regularitzats.

Segons l'Informe de la Inmigración en la Comarca del Bajo Vinalopo-Ciudad de Elche (UGT-PV) de 1998, àmpliament citat en la investigació de referència, la població immigrant que resideix al Baix Vinalopó està integrada majoritàriament per homes, entre els 20 i els 40 anys. La pràctica totalitat ocupa llocs de treball de baixa qualificació, sense formació ni especialització. Es concentren sobretot en l'agricultura (44%), en el sector domèstic o els serveis personals (21%), en la venda ambulant com a

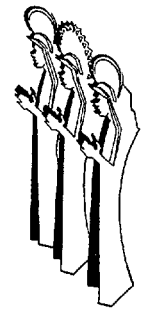

autònoms (20%), en la construcció (8%) i, finalment, en l'hostaleria (7%). D'altra banda, la mateixa investigació ha arreplegat informació de CCOO sobre els casos denunciats d'extorsió a aquests treballadors, com l'exigència del pagament de quantitats elevades a canvi de contractes i altres formes d'intimidació i pressió.

Abans d'acabar, ens detindrem breument en altres dues qüestions. D'una banda, segons el mateix informe d'UGT, entre la població d'immigrants, al voltant del 45% disposava en aquestes dates, de targeta sanitària, el 20% estava tramitant-la i el 35% no tenia assistència mèdica, llevat del reconegut dret a l'assistència d'urgència. D'altra banda, pel que fa a l'allotjament, el 63% residia en pensions o pisos compartits, el 28% en albergs o cases de camp i el 9% en habitatges familiars.

Aquest breu repàs a les dades més significatives permet un diagnòstic de la situació, d'altra banda molt semblant a la que s'està produint en totes les ciutats, fins i tot en les més menudes del territori de l'Estat. Els immigrants no vénen, com ho van fer en els anys seixanta, a cobrir una demanda de treball central i en semblants condicions que la mà d'obra local. Siga quin siga el seu nivell de qualificació, en alguns casos elevat, com ocorre amb freqüència amb els immigrants de l'est europeu o d'Amèrica Central, són només admesos com a mà d'obra secundària, destinada a realitzar les tasques més dures i per salaris quasi sempre inferiors. Una mà d'obra utilitzable i d'usar i tirar segons les necessitats canviants d'activitats i empreses sotmeses a forta irregularitat.

No hi ha projecte d'integració econòmica, social ni cultural, perquè els nous immigrants d'aquest segle vénen a ocupar els marges, per amplis que aquests siguen, i les tasques marginals, per més que el seu nombre cresca imparablement, d'un mercat de treball ja molt segmentat i desregularitzat. La venda ambulant, les tasques de servei, el treball agrícola en les noves explotacions, el treball autònom en la construcció i, també, no ho oblidem, la prostitució, ofereixen ocupació als nouvinguts.

En aquestes condicions, es generen amb facilitat dos tipus de fenòmens. D'una banda, el manteniment dels immigrants en els marges del sistema laboral i social en dificulta la integració cultural, i fins i tot el rebuig a una cultura percebuda com excloent. Per a alguns, com ocorre amb major freqüència entre tots els grups exclosos, creixeran les probabilitats de comportaments desviats o, més senzillament, delictius. L'estigma d'estranger es reforça així, en un procés que coneixem àmpliament, amb l'estigma de la pobresa; i tots dos, amb el de la delinqüència. La intolerància actual, que pren formes diverses des d'agressions violentes fins a actituds xenòfobes, s'alimenta de la temor que genera saber, de forma mai explícita, que no els oferirem possibilitats reals d'integració.

En els mitjans de comunicació, els necessaris contactes culturals que comporta la presència d'immigrants són ampliats fins a convertir-los en les autèntiques limitacions a tota possibilitat de convivència. Les diferències culturals serveixen, així, per a fer culpables els immigrants de la seua falta d'integració, fent semblar incompatible la seua cultura amb el nostre Estat de dret. S'obliden segles de migracions i una àmplia experiència històrica de contactes i mestissatges culturals. Encara que últimament són majoria les veus que pretenen ignorar-ho, cal recordar que la integració social,

> No es un asunto de adaptación cultural, es ante todo un proceso de equiparación de derechos y deberes, de desarrollo de la igualdad de oportunidades y de trato, de alcance de un estatus laboral y social normalizado y de acceso en los cauces participativos con los que la sociedad cuenta [...] al cargar sobre la cultura la responsabilidad del conflicto se escamotea la responsabilidad de quienes deberían estar haciendo unas políticas de inmigración muy distintas de las que hacen. (Pajares: 2002).

En resum, els immigrants llauradors dels seixanta es van integrar en la vida local en pràctica igualtat amb els habitants d'Elx. Hi venien a treballar, i les seues ambicions i els seus desitjos eren els mateixos que els dominants en la societat que els rebia: eixir endavant, oferir un futur als seus fills, accedir a nivells de consum suficients, sacrificar les seues vides per a salvar-se i salvar els seus fills de la pobresa i l'opressió que havien conegut. Ells van aportar moltes coses a la cultura local i van crear una societat més rica i dinàmica que la que existia abans de la seua arribada. Quelcom molt distint del projecte que avui empeny tantes persones a abandonar els seus països. Només que ara les societats d'acollida han canviat, no disposen d'un model d'integració per a ells, perquè tampoc disposen d'un model d'integració per a aquells sectors que, en el seu si, han anat quedant al marge d'allò que semblaven conquistes irrenunciables: els drets de ciutadania.

En les entrevistes realitzades per Escudero Galant (2001) per a la seua investigació, alguns immigrants es refereixen a la relativa bona acollida que estan trobant a Elx. Els que han viscut en altres grans ciutats abans d'arribar ací destaquen l'ambient més favorable i la major facilitat que troben per a organitzar les seues vides, així com també menors símptomes de rebuig cap a ells per part de la població il·licitana. És difícil corroborar amb un judici extern l'objectivitat d'aquestes afirmacions. Si fóra cert, el pessimisme, que necessàriament entela la reflexió sobre el mode en què aquest procés s'està produint en la majoria de les nostres ciutats, caldria matisar-lo en el cas d'Elx. Si fóra cert, hauríem de concloure que Elx no ha oblidat del tot el seu passat i que, per això, està en disposició de construir millor el seu futur.

Traducció de Mariló Jordà

Bibliografia

Anuari Estadístic Municipal i Comarcal (diversos anys), Institut Valencià d'Estadística, Generalitat Valenciana.

Catalán, J. (1991): «Del "milagro" a la crisis: la herencia económica del franquismo», en Etxezarreta, M., *La reestructuración del capitalismo en España*, Icaria, Madrid.

De Miguel, A. (1986): *España cíclica. Ciclos econòmicos y generaciones demográficas en la sociedad española contemporánea*, Fundación Banco Exterior, Madrid.

Escudero Galante, F.J. (2001): *Inmigrantes magrebíes en Elche: Plan de integración social*, tesi doctoral inèdita, Universitat d'Alacant.

Flaquer, L. - Giner, S. - Moreno, L. (1990): «La sociedad española en la encrucijada», en Giner, S. (dir.), *España, sociedad y política*, Espasa Calpe, Madrid.

García Delgado, J. L. (2000): «La economía», en Fusi, J. P. - García Delgado, J. L. - Juliá, S. - Malefakis, E. - Payne, S.G., *Franquismo, el juicio de la historia*, Temas de Hoy, Madrid.

Gozálvez Pérez, V. (1976): *La Ciudad de Elche*, Departament de Geografia, Universitat de València, València.

— (1979): «La población», en Roselló Verger, V. M. (dir.), *Estudio Socio-Económico de Elche y su Comarca* (tres volums mecanografiats), Universitat d'Alacant, Alacant.

Hobsbawm, E. (1995): *Historia del siglo XX*, Crítica, Barcelona.

Leguina, J. (1981): *Fundamentos de demografía*, Siglo XXI, Madrid.

López de Lera, D. (1995): «La inmigración en España a fines del siglo XX. Los que vienen a trabajar y los que vienen a descansar», en *REIS*, 71/72 , p. 225-245.

Miranda Encarnación, J. A. (1991): *Hacia un modelo industrial. Elche, 1850-1930*, Institut de Cultura Juan-Gil Albert, Alacant.

Nadal, J. (1984): *La población española (siglos XVI a XX)*, Ariel, Barcelona.

Pajares, M., «El pañuelo de las musulmanas y la vorágine culturalista», *El País*, Madrid, 20-02-2002 .

Romero González, J. - Albertos Puebla, J. (1993): «Retorno al sur, desconcentración metropolitana y nuevos flujos migratorios en España», en *REIS*, 63, p. 123-144.

Roselló Verger, V. M. (dir.) (1979): *Estudio Socio-Económico de Elche y su Comarca* (tres volums mecanografiats), Universitat d'Alacant, Alacant.

SAN MIGUEL, B. (2001): *Elche: la fábrica dispersa,* Institut d'Estudis Juan Gil Albert, Alacant.

SEVILLA JIMÉNEZ, M. (1985): *Crecimiento y urbanización. Elche, 1960-1980,* Universitat d'Alacant/Ajuntament d'Elx, Alacant.

— (1986): «Economía e industria. La evolución de Elche en el último siglo», en AD, *Cien años de la historia de Elche y de su Caja de Ahorros (1886-1986),* Alacant.

TORTOSA, J. M. (1979): «La sociedad», en ROSELLÓ VERGER, V. M. (dir.), *Estudio Socio-Económico de Elche y su Comarca* (tres volums mecanografiats), Universitat d'Alacant, Alacant.

YBARRA, J.A. (1986): *Sector calzado: presente y futuro,* Banco de Alicante, Alacant.